

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Epp Maria Orglaan

**Jumalateenistuse ruumi mõtestamine EELK Nõo Püha Laurentsiuse
koguduse liikmete seas**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kaido Soom (PhD)

Tartu 2026

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
Varem tehtud uurimused	3
Töö eesmärk ja teema püstitus	4
Uurimuses kasutatud teoreetilised käsitlused	4
Töö struktuur	5
1. TEOREETILINE OSA	6
1.1. Sakraalsus ja ruum	6
1.2. Kirikuhoone tähendus, funktsioon ja ruumi olulised elemendid	6
1.3. Kirikuhoone arhitektuuriline areng	7
1.4. Paul Tillich kiriku arhitektuurist	9
1.5. Vahekokkuvõte	9
2. EMPIIRILINE OSA	11
2.1. Metoodika	11
2.2. Valim	11
2.3. Intervjueerimine	12
2.4. Intervjuusid mõjutanud asjaolud	12
3. NÕO KOGUDUSE LIIKMETE ANTUD TÄHENDUSED RUUMILE EMPIIRILISE UURIMUSE PÕHJAL	14
3.1. Kirik kui pühakoda	14
3.2. Kirikuruumi funktsioon	16
3.3. Sakraalse ruumi olulised detailid	17
3.4. Olulised elemendid jumalateenistusel	18
3.5. Kunst kirikus	20
3.6. Kogemus Nõo muusikakooli asendusruumis	21
4. ARUTELU	24
KOKKUVÕTE	26
KASUTATUD KIRJANDUS	27
SUMMARY	29
LISA 1. INTERVJUUDE KÜSIMUSKAVA	30
ANNOTATSIOON	31
LITSENTS TÖÖ AVALDAMISEKS	32

SISSEJUHATUS

2023. aastal toimus Nõo Püha Laurentsiuse kirikus remont ning seal ajal peeti koguduse jumalateenistusi Nõo muusikakooli saalis. Asendusruum kohandati vastavalt EELK koostatud „Jumalateenistuste ja talituste juhendile“, mille kohaselt peab asendusruumis olema altar, rist, armulauariistad ja künlad (2013:15–16).

Käisin ka ise asendusruumis teenistustel. Võrreldes Nõo kirikuhoonega oli 2015. aastal ehitatud muusikakooli saal teistsugune: moodne, avar, valgusküllane, soe. Lisaks sellele, ei olnud tegemist spetsiaalselt Jumala teenimiseks mõeldud sakraalse hoonega, vaid selleks kohandatud ruumiga. Sellest lähtuvalt hakkas mind huvitama küsimus, kuidas koguduse liikmed jumalateenistuse ruumi mõtestavad ning kas asendusruumi tajuti teistsugusena.

Varem tehtud uurimused

Kiriku kui sakraalse ruumi tähendust on Eestis uuritud vähe. 2015. aastal läbiviidud küsitlusest „Eestist, usust ja usuelust 2015“ selgus, et 55% kõikidest vastajatest soovisid käia kirikus ka jumalateenistusevälisel ajal (Telpt 2016: 55). Lea Altnurme ja Magnus Möttus viisid 2016. aastal läbi intervjuud nende inimestega, kes ei pidanud end küll kristlasteks, kuid arvasid, et Euroopa peaks kristlikuna püsima. Neist intervjuudest tuli välja, et mõne küsitletava arvates oli ruum, kus kiriklikud rituaalid toimuvad, eriline ja püha. (Altnurme, Möttus 2022: 341) 2025. aastal magistritöö kaitsnud Kai Kanariku uurimuse fookuses oli kultuurisündmuste korraldamine kirikutes ja sellega kaasnevad probleemid. Tema küsitlustest selgus, et koguduse liikmete arvates seab kirik kui sakraalhoone teatavad eetilised piirid sekulaarsetele üritustele, millega korraldajad peaksid arvestama (Kanarik 2025: 34, 39, 42).

Mujal maailmas leidub rohkem uurimusi kirikuruumi tähenduste kohta. Näiteks viidi 2014-2018. aastatel läbi uurimus Inglismaa katedraalides, mille fookuseks oli kirikuruumi tähendused. Oma kogemusest uurijana selles projektis kirjutab Tiina Sepp ning räägib juhtumist Westminsteri katedraalis, kus uurijad jagasid inimestele vastamiseks küsimustikke. Tiina Sepa sõnul tundsid uurijad, kelle laud oli ristimisanuma ning Püha Kristoferi ja Püha Antoniuse kujude lähedal, et katedraali küllastajate jaoks olid

need kohad pühad ja neid häiris uurijate tegevus seal. (Sepp 2022: 211) 2002. aastal viis Steven J. Orfield läbi uurimuse Minnesota All Saints Lutheran Church kogudusega, mille eesmärgiks oli välja selgitada, millist ruumi peavad inimesed jumalateenistuse pidamiseks sobivaks. Selleks lasti neil kõigepealt kirjeldada, milline ruum neile sobiks ja seejärel valida erinevate kirikute interjööride põhjal visuaalsed elemendid, mis nende arvates kirikus peaksid olema. Sellest võrdlusest selgus, et kuigi inimeste sõnul tahtsid nad kaasaegset hoonet, valisid nad siiski pigem traditsioonilise interjööri sisekujunduse. (Orfield 2002: 13–14)

Eesti uurimustest selgub, et kirikule omistatakse erilist tähendust, kuid ei käsitleta põhjalikumalt, milles see erilisus seisneb. Samuti ei ole Eestis varem tehtud uurimusi sellest vaatenurgast, mis tähendusi annavad kirikuruumile koguduse liikmed. Minu eesmärk on teha selle teemaga Eestis algust.

Töö eesmärk ja teema püstitus

Minu töö eesmärk on teada saada, milliseid tähendusi annavad luteri koguduse liikmed kirikuruumile, kus toimuvad jumalateenistused.

Töö uurimisküsimused on järgmised:

- Millise tähenduse annavad koguduse liikmed ruumile, kus toimub jumalateenistus?
- Mis on kirikuruumis oluline?
- Milliseid tähendusi annavad koguduse liikmed asendusruumile? Kas ja kuidas see sarnaneb tavapärase jumalateenistuse ruumile antud tähendustega?

Uurimuses kasutatud teoreetilised käsitlused

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku käsitlust kirikust kui hoonest aitavad selgitada EELK „Jumalateenistuste ja talituste juhend“ (2013) ning selle lisa „Eesti Kirikule kuuluva või tema kasutuses oleva kiriku, kabeli või mõne teise pühitsetud ruumi kasutamise üldine kord“ (2013).). Sakraalse ruumi tähendust avan ma kasutades Mircea Eliade teost „Uurimusi usundiloost“ (2017), Ursula Rao artiklit „Sacred Space“ (2018), David Chidester ja Edward T. Linenthal sissejuhatust teosele „American Sacred Space“ (1991)

ja anda Daniel H. Olseni peatükile raamatust „Tourism, Pilgrimage and Intercultural Dialogue: Interpreting Sacred Stories“ (2019). Kiriku arhitektuuriajaloo ning kirikuruumi tähenduse avamisel toetun mitmele käsitlusele, mille hulgas on Peeter Paenurme peatükk jumalateenistuse ruumist „Liturgika“ õpikus, Nigel Yates'i raamat „Liturgical Space“ (2008) ja Paul Tillich'i käsitlus teoses „Modern Church Architecture: A Guide to the Form and Spirit of 20th Century Religious Buildings“ (1962).

Töö struktuur

Töö on jaotatud kaheks, teoreetiliseks ja empiiriliseks osaks. Uurimistöö teoreetilises osas annan ülevaate sellest, kuidas on käsitletud ruumi sakraalsust ning milliseid tähendusi ja funktsioone on antud kirikuhoonele. Ühtlasi kirjeldan kirikuhoone arhitektuurilist arengut. Töö empiirilises osas tutvustan ma EELK Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liikmete hulgas tehtud küsitlust. Selleks kasutasin poolstruktureeritud intervjuud. Analüüsi osas toon näiteid Nõo koguduse liikmete seisukohtadest kirikuruumi kohta ning arutelu seon empiirilise uurimuse osa teoreetiliste lähtekohtadega.

1. TEOREETILINE OSA

1.1. Sakraalsus ja ruum

Lähtudes töö eesmärgist, uurida jumalateenistuse ruumi tähendust koguduse liikmete hulgas, vaatlen lähemalt erinevate autorite käsitlusi sakraalse ruumi kohta.

Religioonifenomenoloog Mircea Eliade käsitluse järgi tekib sakraalne ruum siis, kui pühadus (hierofaania) ilmutab end profaanses ruumis. Selle käigus murrab pühadus ilmaliku ruumi ühtluse ning eraldab sellest osa ruumi, mille muudab sakraalseks. (Eliade 2017: 421–422) Eliade seisukoha järgi ei kao hierofaania sakraalsest ruumist, vaid loob end pidevalt uuesti. See seletab tema sõnul ka asjaolu, miks pühad kohad kadunud ei ole: kui need oleksid inimeste loodud, siis kaoksid nad pärast inimesi ära, ometi püsivad nad sajandeid. Seega inimene ei vali püha kohta ise, vaid see näidatakse talle kätte, kas siis Pühaduse või Jumal ilmutusega või aitavad inimest kosmoloogilised süsteemid (nt. märgid). (Eliade 2017: 422–423, 426). Eliade sõnul on kõigile pühapaikadele omane, et neil on „kindlaksmääratud ala, mis võimaldab pühadusest osa saada“ (Eliade 2017: 422).

David Chidester ja Edward T. Linenthal arvates on pühakoht (*sacred space*) siiski inimeste poolt loodud. Koht ei ole püha enne, kui inimesed sellele püha tähenduse annavad. (Chidester ja Linenthal 1995: 6) Seetõttu saab Daniel H. Olseni arvates anda pühakohale erinevaid tähendusi (Olsen 2019:30).

Ursula Rao järgi on inimese keha vahend, mille kaudu pühadus end ilmutab. Rituaalides esindavad inimesed mingeid kindlaid rolle, näiteks Jumalat või preestrit, kes rituaali käigus ruumi sakraliseerib ja koht säilitab selle. (Rao 2018: 5) Seega on inimesed oluline roll püha tekkimisel ja säilitamisel. Inimeste olulisuse toob välja ka Peeter Paenurm, kelle arvates kaotab pühakoda inimesteta oma pühaduse (Paenurm 2015: 174). See käsitus erineb Eliadest, kelle järgi ei ole inimesed pühaduse tekkimisel või hoidmisel olulised.

1.2. Kirikuhoone tähendus, funktsioon ja ruumi olulised elemendid

„Eesti Kirikule kuuluva või tema kasutuses oleva kiriku, kabeli või mõne teise pühitsetud ruumi kasutamise üldine kord“ avab kiriku mõistet nii:

Kirik ja kabel (edaspidi ühise nimetusega pühakoda) on korrakohaselt jumalateenistuslikuks otstarbeks pühitsetud hoone või ruum, mida võib kasutada üksnes selle pühadusega kooskõlas oleval otstarbel. Kui pühitsetakse mõni teine ruum, siis laienevad ka sellele ruumile nõuded pühakoja sisustuse ja kasutamise kohta. (2013: 171, I punkt 1)

Pühakoda kasutatakse esmajoones jumalateenistuste, palvuste ja kiriklike talituste pidamiseks. Pühakojas ja selle vahetus ümbruses (kirikuaed) võib pidada ka muid koguduse vaimuliku sisuga üritusi ja kirikukontserte, pidades silmas EELK põhikirjas nimetatud eesmärgi ja ülesannet. (2013: 172, II punkt 7)

Peeter Paenurm lisab omalt poolt, et kirik on märk, mis väljendab suhet inimese ja Jumala vahel. Lisaks kajastuvad kiriku arhitektuuris tema sõnul ehitamisajale omased usutõlgendused ja väärtushinnangud. Kirikuhoone tähenduse rõhuasetused on läbi ajaloo olnud erinevad ning see väljendub ka arhitektuurilises arengus. (Paenurm 2015: 174)

EELK seisukoha järgi peab hoone, kus jumalateenistused toimuvad väljendama seal peetavate tegevuste pühadust (Jumalateenistuste ja talituste juhend 2013: 15). Selle sama juhendi järgi on kirikuruumi osadeks altariruum, kirikusaal, käärkamber, kellatorn. Põhielementideks nimetatakse altarit, altariristi, armulauanõusid, ristimisallikat ja kantslit. Altar on jumalateenistuse kese. Kantslist kuulutatakse sõna ja peetakse jutlust. (Jumalateenistuste ja talituste juhend 2013: 16–21)

Siin kirjeldatu on EELK ametlik seisukoht kirikuhoone tähendusest, funktsioonist ja jumalateenistuse ruumi olulistest elementidest.

1.3.Kirikuhoone arhitektuuriline areng

4. sajandil sai kristlusest riigireligioon ja kasvasid ka kogudused, mistõttu tekkis vajadus suurte kohtumispaikade järele. Eeskujuks võeti Roomas levinud basiilikad, mida kasutati kohtu- ja koosoleku saalidena. (Paenurm 2015: 176) Peter Cobbi arvates näitab see, et Jumala suursugusust väljendatakse arhitektuuri kaudu (Cobb 1983: 474). Kui kohtuhoonete basiilikad väljendasid keisri võimu, siis kiriku basiilika väljendas Jumala pühadust ja võimu. Vaimulikkonnast kujunes välja eraldi seisus ning nad eraldati ülejäänud kogudusest koorivõrega. Kirikut nähti kui Jumala koda ning Taevase koguduse eeskoda. Jeruusalemma tempel sai pühakodade eeskujuks. Ristikujuline põhiplaan aga sümboliseeris Kristuse ihu. (Paenurm 2015:176–178)

Romaani- ja eriti hilisemas gootistiilis kirikud, mis kõrgusid üle teiste hoonete, suurendasid Jumala pühadust ja suursugusust veelgi. Altariruum eraldus ülejäänud kirikust järjest rohkem ning tekkisid kõrvalaltarid, kus teenisid koguduse liikmed. Gootistiilis kirikutes toodi altar inimestele lähemalt, mis võimaldas kogudusel teenistusest paremini ja vahetumalt osa võtta. Kooriruumi ja kirikuruumi vaheline sein ehk letner kadus või asendati kantsliga, altariruum laienes. (Paenurm 2015: 178)

Kui enne väljendus kiriku arhitektuur Jumala poole pürgimust ja pühadust, siis reformatsioon muutis seda lähenemist kardinaalselt. Ruumi osatähtsus vähenes ning selle asemele tõusis jutlus. Reformatsioon lähtus arusaamast, et Jumal ei ole ühes kindlas ruumis, vaid igal pool. Seega ei olnud kirik enam eriline Jumala koda, vaid inimeste kokku saamise koht. Reformistid ei näinud vajadust uusi kirikuid juurde ehitada, vaid võtsid üle varem ehitatud hooned (Paenurm 2015: 180).

Kalvinistid ei omistanud kiriku sisustusele erilist tähtsust ning tegid kirikud tühjaks. Luterlased eemaldasid ainult mitesobivad kujud ja pildid. Keskaegne sisustus kadus reformeeritud kirikutest hiljem pietismi ajal. (Yates 2008: 12 –13, 16) Nigel Yatesi väitel oli kõige levinum muudatus luterlike kirikute interjööris kooriruumi ja kirikuruumi eraldava vaheseina ehk letneri eemaldamine (Yates 2008: 38). Kuna luteri kirikus oli kesksel kohal jutlus, siis asetati kuuldavuse parandamiseks kantsel rahva keskele, ent nii jäi altar tagaplaanile (Paenurm 2015: 186; Yates 2008: 31 –33). Sellele probleemile otsiti erinevaid lahendusi. Näiteks ühe lahendusena ehitati kreeka risti kujuline kirik, kus kantsel ja altar olid kiriku keskel (Yates 2008: 34). Teise lahendusena ehitati kantsel altari kohale, mõnikord lisati kantsli kohale ka orel (Paenurm 2015: 185 –186; Yates 2008: 34 –37). Mõlema lahenduse puhul olid kantsel ja altar samal joonel ja tegevus neis paremini jälgitav. Seega, ka luteri kirikus oli altar jumalateenistuse keskne koht, mille olulisust kõik muu – rist, altarimaal, küünlad veelgi rõhutavad (Paenurm 2015, 186).

20. sajandil ehitatud jumalateenistuse ruumid olid mõjutatud kaasaja arhitektuurist, mis pidas oluliseks funktsionaalsust (Cobb 1980: 479). Sten J. Orfieldile (2002: 10) meenutavad need ruumid auditooriume, kus puuduvad aknad, valgustus on ebaloomulik ja sümboolikat on vähe.

1.4. Paul Tillich kiriku arhitektuurist

Kirikuhooneid on analüüsinud ka 20. sajandi teoloog Paul Tillich. Ta on kriitiline protestantide seisukoha suhtes, et väärtustades sõna ei ole ruumil ja kirikul kui hoonel inimestele erilist mõju. Ta juhib tähelepanu sellele, et protestandid võtsid üle katoliku kirikud, mis olid ehitatud romaani, gooti, barokki ja renessanssi stiilis, seega väljendasid reformeeritud kirikud nende aegade ideid. (Tillich 1962: 122–123)

Tillich pakub ka ise välja, milline hoone välja võiks näha. Kuna protestantismi kaks olulist printsiipi on, et sõna on olulisem kui sakramendid ja kogudus on olulisem kui vaimulik, siis sellele vastavalt kujundab ta ka hoone. Koguduse liikmed peaksid istuma nägudega vastastikku, kirikuõpetaja nende seas. Altar peaks olema püsiv, kuid kindlasti mitte eraldatud muust ruumist. Selline eraldatus loob hierarhia, rõhutades vaimulike ja koguduse liikmete erinevust, mida protestantism just vältida püüab. Tühi saal, kus on vaid pingid ei ole eesmärgile aga sugugi lähedal. Ruum, olgugi, et askeetlik, peab siiski looma vastava atmosfääri, milles Jumalikkus end ilmutada võib. (Tillich 1962: 123–124)

Kunsti suhtub Tillich kriitiliselt. Seinamaalingud on arhitektuurilised elemendid võivad ruumis olla, aga kujud mitte. Kujude puhul on oht, et neid hakatakse austama, seinamaalingutega ta seda ohtu ei näinud. Vitraažidesse suhtub Tillich vastuoluliselt. Ühelt poolt juhivad stseenid vitraažidel tähelepanu kõrvale, teisalt valgus läbi nende klaaside loob ruumi vajaliku atmosfääri pühaduse ilmutamiseks. Mõnes uues protestantlikus hoones on vitraažidest loobutud, kuid avarad aknad on jäänud. Ideepoolest peaks aknast paistev loodus tuletama inimestele meelde, et sakraalsus ja sekulaarsus eksisteerivad koos. Kuid avar vaade võib jällegi viia tähelepanu teenistuselt kõrvale. Juhul kui eelistatakse tavalist päikesevalgust, et rõhutada protestantismi ratsionaalsust, pakub Tillich lahenduseks matt- või musteraknaid. (Tillich 1962: 214)

1.5. Vahekokkuvõte

Erinevad uurijad käsitlevad ruumi pühadust erinevalt. Ühelt poolt ilmutab pühadus end ruumis ise ja ruum saab seeläbi sakraalseks, teiselt poolt luuakse pühadus ruumi inimeste ja seal toimuvate sakraalsete tegevuste kaudu. EELK ametliku seisukoha järgi on kirikuhoone jumalateenistuse pidamise ruum, mis peab väljendama seal toimuvate tegevuste pühadust. Kirikuhoonete arhitektuuri kaudu väljendatakse austust Jumala vastu ja näidatakse tema suursugusust. Reformatsiooniaegsete arusaamade järgi vähenes

kirikuruumi tähtsus ning oluliseks muutus sõna. Teoloog Paul Tillich seab selle käsitluse kahtluse alla. Tema hinnangul on ruumi mõju paratamatu ja sellele tuleks suuremat tähelepanu pöörata. Ideaalne ruum on tema käsitluse järgi askeetlik, kuid niisuguse atmosfääriga, mis toetab jumalasõna.

Neist seisukohtadest lähtudes uurin oma töös seda, milliseid tähendusi annavad jumalateenistuse ruumile ühe koguduse liikmed. 21. sajandil ehitatud Nõo Muusikakooli saal (https://muusika.nvv.ee/?page_id=817) on täielikuks vastandiks 13. sajandil ehitatud EELK Nõo Püha Laurentsiuse kirikuruumile (<https://nookirik.ee/ajalugu/>). Sellest kontrastsusest lähtub ka üks mu uurimisküsimustest, mis püüab välja selgitada, kas neid ruume tajuti jumalateenistuse pidamise kohana erinevalt.

2.EMPIIRILINE OSA

2.1.Metoodika

Selleks, et uurida jumalateenistuse ruumi tähendust koguduse liikmete jaoks viisin läbi poolstruktureeritud intervjuud Nõo EELK Püha Laurentsiuse koguduses. Intervjuude vormi valisin seetõttu, et selle käigus saab jälgida vastaja arutelu, küsida täpsustavaid küsimusi ning delikaatsetel või isiklikel teemadel rääkides paremini tunnetada eetilisi piire. Poolstruktureeritud intervjuu annab inimesele võimaluse vabalt teema üle arutada ja rääkida sellest, mis nende arvates teemaga haakus. (Laherand 2008:178–180) (Vt küsimusi Lisa 1)

Salvestasin intervjuud diktofoniga ning transkribeerisin need TalTech'i Tekstiks programmi abil (Olev ja Alumäe 2024). Intervjueeritavad ja intervjuudes mainitud nimed anonümiseerisin (INT 1, INT 2 jne). Kasutasin analüüsimiseks kvalitatiivset sisuanalüüsi. Täpsemalt kasutasin ma temaatilist analüüsi, mis sobib vähe uuritud teemade analüüsimiseks (Kalmus jt. 2005). Kõigepealt lähtusin kodeerimisel enda uurimusküsimustest, seejärel kodeerisin induktiivselt, et leida, mida ruumiga seoses veel välja toodi. Intervjuude läbiviimiseks sain ma Tartu Ülikooli eetikakomiteelt kooskõlastuse.

2.2.Valim

Minu valimi esimeseks kriteeriumiks oli see, et uuritav oleks kas koguduse liige või kirikuelus aktiivne osaline. Teine oluline kriteerium oli, et ta oleks osalenud 2023. aastal toimunud jumalateenistustel Nõo muusikakoolis.

Osalejate leidmiseks käisin ma oma tööst rääkimas koguduse segakoori proovis ja osadusringi kogunemisel. Lisaks tutvustasin oma uurimistööd ühel jumalateenistusel. Segakooris ja osadusringis käivad liikmed on ühed aktiivsemad kirikuelus osalejad, seepärast valisin just need tegevusringid oma töö tutvustamiseks. Jumalateenistusel rääkides lootsin kaasata ka neid, kes on küll aktiivsed teenistustel käijad, aga koguduse tegevusringidest osa ei võta. Kõigi nende kohtumiste korraldamisel oli mulle abiks koguduse õpetaja Mart Jaanson, kelle loal võisin intervjuusid teha ka kiriku käärkambris.

Uurimuses osales 7 meest ja 10 naist. Kõige noorem oli 39-aastane ja kõige vanem 86-aastane.

2.3.Intervjueerimine

Intervjuud toimusid jaanuaris ja veebruaris 2026. aastal. Kokku küsitlesin 17 inimest. Kuna osalemine oli vabatahtlik, siis arvan, et kõik, kes olid sellest teemast huvitatud, said võimaluse uurimistöös osaleda. Üldiselt intervjueerisin igat osalejat eraldi, vaid kahel korral küsitlesin kahte inimest korraga. Intervjuude aja leppisime igapähega eraldi kokku. Kokkusaamise koha valisime uuritava töökoha või elukoha järgi, seetõttu toimus kuus intervjuud Nõo kirikus, kaks uuritavate juures kodus, üks küsitletava töökohas, üks Nõo Muusikakoolis ja viis Eesti Kirjandusmuuseumis. Intervjuude pikkused varieerusid: lühim oli 17 minutit ja pikim 73 minutit. Enamik intervjuusid kestsid umbes 45 minutit. Intervjuude pikkus sõltus mitmest asjast. Kui inimene oli avatud suhtleja, laabus küsitlemine vabamas vormis ja oli rohkem vestluse moodi. Kinnisema inimese puhul tuli uurijal rohkem küsimusi esitada.

2.4.Intervjuusid mõjutanud asjaolud

Toon välja mõned punktid, mis võisid uurimistööks vajaliku materjali kogumist mõjutada.

- 1) See, et olen ka ise Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liige, mõjutas ka mu uurimistöö läbiviimist. See aitas mul lihtsamini uurimistöö jaoks osalejaid leida. Kõik, kes nõusoleku andsid, tegid seda hea meelega. Nende otsust mõjutas võibolla soov mind aidata. Vähetähtis pole võibolla seegi, et tuttava inimesega oli kindlasti ka turvalisem rääkima. Probleemiks võib siin olla see, et kuna tegemist on minu kodukogudusega ja mulle tuttavate inimestega, siis võib minu uurimust mõjutada soov näidata kogudust paremas valguses. Seepärast olen püüdnud jääda neutraalseks ja hinnangutest hoiduda.
- 2) Paarisintervjuude puhul võis olla oht, et üks osalejatest on aktiivsem ja hakkab domineerima. Selleks, et ühe osaleja hääle ei domineeriks, püüdsin pöörduda mõlema osaleja poole võrdselt, või küsida lisaks selle käest, kes jäi tagaplaanile.
- 3) Enamasti toimus intervjuu just nii pikalt, kui küsija oskas küsida ja vastaja vastata. Kuid nende intervjuude puhul, mis toimusid üksteise järel, tekkis mõnikord ajapuudus. Püüdsin küll varasemate intervjuude kestust arvestades jätta

intervjuude vahele ka varuaega, aga alati ei olnud seda piisavalt. Seetõttu tuli mõni intervjuu olude sunnil kiiremini lõpetada, kuigi oli näha, et küsitletav oleks võibolla veel rääkinud.

- 4) See oli esimene kord kui ma kedagi intervjuueerinud olen ja mulle tundus, et see ka pisut piiras mind. Esimestel kohtumistel olin küsitlejana veel närvis ning jäin liialt oma küsimuskavasse kinni. Ma ei lasknud inimestel oma mõtteid lõpetada kui juba uue küsimuse küsisin. Hiljem tundsin ennast juba mugavamalt ja suutsin küsimustega teemat paremini üleval hoida. Eelmiste intervjuude taustal oli mul ka lihtsam uusi teemasid sisse tuua.
- 5) Kui ma suutsin luua sõbraliku ja avatud keskkonna, tundus mulle, et ka intervjuueeritavad avanesid paremini. Samas, kui ma ise jäin kinniseks ja hoidsin distantsti, siis ei avanenud ka informandid. Ma ei tahtnud liialt oma arvamust avaldada, kartes, et see võib mõjutada informandi vastuseid. Kuid mulle tundub, et kui ma oleksin jaganud ka oma kogemust, siis oleks mõni inimene tundnud end võibolla vabamalt ja intervjuu oleks olnud rohkem vestluse kui küsitlemise moodi.

3.NÕO KOGUDUSE LIIKMETE ANTUD TÄHENDUSED RUUMILE EMPIIRILISE UURIMUSE PÕHJAL

Koguduse liikmetel on erinevaid kokkupuuteid jumalateenistuse ruumiga. Mõned on lapsest saati kuulunud luteri kogudusse, teised puutusid kirikuga kokku alles täiskasvanu eas; mõned on elujooksul käinud erinevates protestantlikes kirikutes (vabakogudused, adventistid, baptistid); mõne küsitletava pereliikmed kuulusid õigeusu kirikusse. Seega on koguduse liikmete taust väga erinev, mis võib mõjutada nende arusaama sakraalsest ruumist ja selle funktsioonidest.

Intervjueeritavate tsitaadid olen märgendanud intervjuerimise numbri järgi (INT 1, INT 2 jne). Tsitaatide loetavuse parandamiseks jätsin välja suulisele kõnele iseloomulikud täitesõnad.

3.1.Kirik kui pühakoda

Koguduse liikmed kasutasid kiriku kohta järgmisi väljendeid ja metafoore: usu kandja, jumalakoda, pühakoda, taeva ja maa ühendaja, Taeva eeskoda.

Kirik ise kui selle usu kandja või see jumalakoda, eks ole, et. Et sa oled ikkagi tulnud nagu jumala juurde, sa tunnetad kogu selle ümbritsevaga seda, eks ole (INT 5)

Kuigi koguduse liikmed nimetasid kirikut jutu sees sageli pühakojaks või pühaks ruumiks, siis vastustest küsimusele, mis teeb kirikust püha paiga, selgus, et mõne jaoks oli kirik püha, sest see oli sisse pühitsetud või ehitatud pühakojaks. Mõne teise jaoks oli kirik Jumala elupaik. Pühade paikade ja inimeste vahelist suhet tõlgendas üks vastaja sümbioosina.

See on sümbioos, minu arust kõik asjad käivad vastastikku. Nii nagu meie intervjuud ei saa teha üksinda, nii kõik asjad. Meie suhted jumalaga on vastastikused, meie suhted asjadega on vastastikused, ja nii ka selle pühade paikadega, et...Et paik toetab meie tundeid ja sisemisi, noh meie tajusid ja mõttemaailma ja, ja meie jälle ise loome või tõstame kõrgemale seda pühaduse tunnet ka. (INT 2)

Mitmed uuritavad rääkisid kirikust kui millestki elavast, kasutades kiriku kohta asesõna „tema“.

Aga et kirikust väljudes näiteks ma et...ma ikkagi pööran ringi ja, ja noh, vaatan veel altari poole. Nagu ma ei tea... jumalaga jättes või ma ei tea, kuidagi. Nagu, nagu ei torma pea niimoodi pea ees kirikust välja, et ikka keerad korra ringi ja siis astud välja.[---] suhtud sellesse hoonesse või hoones olevasse kui, kui mingisse elavasse või elava esindusse või. Ikkagi jumala, jumala mingisse, jumalakoda on, eesti keeles on hea väljend, jumalakoda. (INT 2)

Mõne jaoks oli oluline hoone vanus.

Raske öelda, et kui kirik on sisse pühitsetud, siis ta ilmselt on püha igal pool, aga et siin on siis paljude sajandite...kõik, mis seal on toimunud, on seal siis säilinud mingil imelisel kombel. (INT 1)

„Noh jah, võib-olla, et natukene tõesti tundub kuidagi nagu väarikam jah. Et sa tead, et seal on ikkagi mitusada aastat on nende seinte vahel jumala sõna kuulutatud ja, ja eri keeltes ja, ja eri rahvusest pastorid on seal teeninud ja, ja nüüd sadakond ja rohkem aastat on nüüd eesti keeles on olnud meil oma Eesti rahvakirik nii-öelda“. (INT 9)

Ja see ka, et see kirik on niisugune noh, ikka vana, ta on säilinud ju 800 aastat vana peaaegu, et see annab ka erilise tunde ju. (INT 2)

Uuris ka selle kohta, kas kirik tundub teenistusevälisel ajal teistmoodi või teistsugune. Enamike jaoks ruumi pühadus sellest ei muutunud, kui seal oli teenistus või mitte. Kirik jäi ikka pühakojaks. Siinkohal toodi näiteks need korrad, kui kirikus käidi teenistusvälisel ajal vaikuses istumas ja omaette mõtisklemas. Ka siis tajuti ruumi erilise paigana.

Vahel käin lihtsalt, lähen istun natukenegi. No võib-olla vahel tekib, läheks välja, tahaks minna välja kuskile, et võtad kiriku võtme kaasa ja. Siis on vaikne. Ja siis, siis on valgust. Vaatad, kuidas, kuidas see päike paistab ja, ja kuuled kaugelt, kaugelt, võib-olla autod sõidavad mööda. Ja siis, kui sa hingad, siis on kaja kõik kuulda ja. Nagu... On jah natuke teistsugune...aga meeldiv ikkagi. (INT 3)

Ja teinekord...jah, see on siiski selline hea koht [altari esine], et kui ma suveti kirikuvalves olen olnud, et siis on seal päris hea olla, üksinda jah. (INT 15)

Sest ma mäletan, ma esimest korda seda tegin [kirikuvalet] [---]Et, et just nimelt, et sa oled selles kirikuruumis ja kuidagi jumal hakkab mingeid asju sinus koorima või kõnetama. (INT 17)

Kui kiriku juures tehti argiseid toimetusi, tajuti kirikut teistsugusena kui teenistuse ajal, kuid erilise ruumi tunnetust see ei muutnud.

Sa oled ennast kuidagi siis sättinud mentaalselt nagu siis, et kas sa lähed võib-olla, sa lähedki teenistusele. Sinu siis, nagu kuidagi seespidine, siis nii-öelda see sätung on pandud, pandudki, et sa lähedki nagu põhimõtteliselt nagu pühapäeval külla, eks ole. Või teine asi on see, et, et sa lähedki nagu sinna kuuri puid riita panema, eks ole. [---] Aga tegelikult see ruum on ju kogu aeg sama ja jumal on ju kogu aeg kodus, et tegelikult ta peaks olema sama. (INTR 5)

Noh, see on nüüd tõlgendamise küsimus, selles mõttes, et kui ma lähen mitteteenistusele, siis mul on mingi muu siht. [---] Et selge see, et need tegevused vähendavad seda ruumi pühadust mingil määral, aga no ta jääb ikkagi selliseks ruumiks, kus püüad toimetada. Noh, kuidagi vaiksemalt ja korrektsemalt, kui, kui mingis muus ruumis“. (INT 14)

3.2.Kirikuruumi funktsioon

Küsimusega, kas ruum on jumalateenistusel oluline, tahtsin ma teada, kas inimeste jaoks on oluline ruum, kus teenistust peetakse. Üks koguduse liige väljendas arvamust, et: „Ruum peaks teenima inimesi, mitte vastupidi“ (INT 17). Selle all mõtles ta, et ruum võiks olla võimalikult multifunktsionaalne ning paremaks teenimiseks lihtsasti ümber kujundatav. Oli neid, kelle jaoks kirik oli ka lihtsalt hoonena oluline (INT 2), aga ka neid, kes arvasid, et ruum ei ole kõige tähtsam (INT 1 ja INT 14). Ühe informandi (INT 7) jaoks ei olnud ruum esmatähtis, ega ka see, milline see välja näeb, vaid selle funktsioon

[Kirik] kindlasti on traditsiooni hoidja ja maamärk. Ja need seinad on palju näinud ja see on nagu äge. Hoone on äge, aga mitte hoone pärast ma ei käi. [---]Ja ikka kirikus on, altar on püha ja kirik on kõik püha koht... Ikka see on nende koguduse kokku käimise koht, et ma arvan küll. Aga keegi sellepärast ei käi, et seal torniga maja on. [---] Seal [kirikus] on kogu hoone nagu ühe eesmärgiga.

Informandid tõid välja kiriku kaks põhilist funktsiooni: (1) koht, kus toimuvad jumalateenistused ja (2) koht, kus kogudus koguneb.

3.3.Sakraalse ruumi olulised detailid

Küsimusele kas ruumis on midagi, mis on teistest erilisem, vastati enamasti, et selleks on altar. Vastanute hinnangul oli altar püha: „Mind on lapsest peale kasvatatud, et altar on eriliselt tähtis“ (INT 14).

EELK „Jumalateenistuste ja talituste juhendi“ järgi on altar liturgia kese, kus toimub armulaua jagamine (2013:17). See tähendab, et kõik olulised tegevused toimuvad altari juures. Ka kogudus on näoga altari poole. Seega on altari keskne roll kõigile ühtviisi mõistetav. Altari rolli rõhutamise jumalateenistusel võib olla põhjuseks, miks just altarit eriliselt või pühaks peetakse. Mõnede koguduse liikmete jaoks (INT 5, INT 10) laienes pühadus ka altarivõrele või palvetamise pingile. Altaritagust ruumi siiski pühaks ei peetud.

Altarivõre sisse niisama koguduse liikmete arvates ei minda, ikka ainult mõne ülesande täitmiseks. Paljud mainisid, et altar tekitab neis aukartust.

Seal sa pead kõik enda,...noh, tumedad mõtted ja mis asjad ju olema kuidagi nagu valguse kätte tooma või...et jah. Et mõni asi on ju selline, millega sa oled ise nii palju aastaid vaeva näinud ja...aga ta ei ole sinust veel välja läinud ja siis nii on kuidagi...jah (INT 15).

Altarisse minekut võeti kui suurt privileegi või erilist luba. Mõned väljendasid imestust, kui selgus, et koguduse liikmed võivad altarivõre taha minna.

Minu jaoks on ka alati see, et altarisse nagu tohibki siseneda ainult nagu kirikuõpetaja ja siis ongi, et noh, näiteks ka, et, et kui tekib, tekibki seal mingi, ma ei tea, kas vajadus lilli vahetada või, või noh, mida iganes, et, et siis ongi, et ikkagi alati on selline hästi suur nagu aukartus. Et, et ongi, et selleks peab ikkagi olema väga suur privileeg. Või see on privileeg. (INT 16)

Ma mäletan, et see ükskord Mart [kirikuõpetaja] ütles, et kuule, kas sa küünlaid ei taha põlema panna [altarile]. Kas ma tohin sinna minna? Jah, võib küll, et ega see Vana Testament ei ole, et kuidagi niimoodi ütles. Aga, aga teisest küljest ma näen, et ega igaüks ei käi ise (INT 17).

Leidus ka neid, kes ütlesid, et nende jaoks on ruum justkui üks tervik ning kõik osad selles on võrdselt püha. Kuigi kantslit ei seostatud pühadusega, peeti seda siiski oluliseks kohaks kirikus.

Noh, ega kantslis ka ei ole käinud, aga jah, ja see nagu ka tundub, et see on...Ei ole päris õige koht, kuigi noh, ma ei tea siis, kuidas, kuidas teoloogiliselt tegelikult

korralduslikult on, kes sinna võib-olla võib rohkem minna kui altarisse. Aga ei ole ka põhjust olnud. Ja noh, kui siin noh, nagu nüüd vabariigi aastapäevgi tuleb, [kirikuõpetaja] Mart ütles, et tuleb kõneleja väljastpoolt, minul on ka olnud au see vabariigi aastapäeval kõnelda vist kaks korda aga, siis ka tavaliselt ei minda kantslisse, vaid siis on selle eest puldis lihtsalt. (INT 9)

Ka käärkambrile anti eriline tähendus: „Ikka nagu esimene kord satud käärkambrisse, siis vaatad, oo, äge, mis näed, et kuidas see seal nagu umbes nagu oleks kuhugi noh lava taha viidud nii-öelda“. (INT 5)

3.4.Olulised elemendid jumalateenistusel

Kõige sagedamini peeti jumalateenistusel puhul oluliseks kirikuõpetajat, jutlust, koraale ja kogudust. Tähtsaks peeti tervet liturgiat, aga nimetati ka olulisemaid osi: patukahetsus, andeksandmine, armulaud ja õnnistussõnad. Paljud koguduse liikmed mainisid ka uut jumalateenistuse korda, mis oli veel harjumatu. Siiski väljendati heameelt, et vähemalt on see kõigile ühtmoodi võõras. Mõni oli otsustanud, et on liiga vana uue korra õppimiseks ja laulab kaasa ainult neid kohti, mida tunneb (INT 14). Mõni tundis igatsust vana jumalateenistuse korra järele.

Harjumuspärane liturgia, nüüd ma tajun seda kõige rohkem. [---]just praegu püütakse seda liturgiat ühtlustada ja siis viiakse muutusi sisse ja... Mul on kahju, on see eelmine, eelmine kord oli nii hea ja nüüd nagu tajud, kui hea see on, jah. Kuigi selles uues korras on ka paljud ilusad asjad, noh nagu mõned asjad on täitsa ilusad. Ega seal palju ju suured muutused ei ole, selles mõttes, aga see, sellest ma olen nüüd aru saanud, et see... Selline kindel harjumuspärane liturgia... on oluline.(INT 2)

Ühe vastaja jaoks olid kõige tähtsamad kogudus ja Jumal.

Kogudus, inimesed...ja...suhtlemine jumalaga, läbi palve, läbi ülistuse...jumala kiitus ja...et inimesed, jumal ja nende vaheline suhe. Jutus pigem on teisejärguline..., see õpetus on, ei ole nagu vähe tähtis, aga. Aga kui jutlust ei oleks, siis ei tähenda, et jumalateenistust ei oleks. (INTR 7)

Väga paljud mainisid laulmist, ka need koguduse liikmed, kes ei laulnud kooris. Seda nähti kui üht teenistusel kaasateenimise viisi.

No vaata, see tõstab seda oma osavõttu, oma osalust selle teenistusega, sest muidu sa võid niisama tuimalt seal kiriku pingis istuda ja mõelda mingeid omi mõtteid, aga kui sa ikkagi laulad, siis sa tunned palju sügavamalt seda, et sa oled teenistusel osaline. (INT 14)

Lisaks aitasid laulud kinnitada jutluses kuulnud:

Jutlus on ka, aga, aga see on kuidagi nagu väga tummine või niimoodi. Aga laul on, seal on ka väga-väga palju selliseid mõtteid või, või asju, aga... nagu viisigi. Ta või need jäävad nagu paremini sinu sisse. (INT 15)

Ja et need kuidagi laulud, nad ongi nagu ikkagi nagu nii kinnitavad. Et, et see on nagu selline jah, jällegi selline...julgustus. Mingisugune mõte ja siis, kui see nagu noh, laulus ka veel omakorda kuidagi mingi mõttega läbi käib, et, et siis nagu tekib see äratundmine ja siis, siis on jällegi, et mida võib-olla kannad endaga rohkem kaasas ja siis, siis see saab kuidagi nagu jällegi äkki südames juurduda, et, et kasvama hakata, et, et ütleme siis jah niimoodi. (INT 16)

Koraalide laulmisele lisaks peeti ka muusikat ennast oluliseks. Üheltpoolt toetas see neid, kes laulda tahtsid. Teiselt poolt moodustas see jutlusega sobiva terviku:

Ja kuidagi see muusika kuulub kõige selle sõnumi juurde, mida tahta loojale öelda tänutäheks. [---]et noh, kõik inimesed ei ole niimoodi viisipidajad, et kui ta mingit tuge ei ole, et siis ah, loeme nüüd need, need kirjakohad ja las need kõik olla ja et mingi tugi ja võiks, tugi võiks saada tavalise kirikus käijal. (INT 13)

Sest õpetaja annab selle sõnalise ja,...sõnalise poole ja, ja muusika organi-, oreli taga selle muusikalise ja, ja need asjad kokku ja see, kõik see ümber. Üksi..., jah, need on omavahel väga-väga seotud. (INT 11)

Õpetajat kirjeldati kui karjast, ilma kellela jumaltenistust toimuda ei saa:

Et pühakoda ise on ka väga-väga tähtis, aga ilma kirikuõpetajata, pastorita see kõik jääb poolikuks. Et olen isegi kogenud kunagi ammusel ajal, kui üks teenistus jäi ära, sest õpetajat ei olnud ja siis tekibki täpselt selline tunne, et kari on kohal, aga...aga karjajuhti ei ole ja siis tunne on väga ebamäärane. (INT 1)

Oluliseks peeti ka seda, et kirikuõpetaja oskaks laulda:

Ja, ja kui boonuseks õpetaja veel laulab ka ilusti liturgia ajal, siis on kõik nii, nagu peab, ja kui organist mängib ilusti ja sujuvalt ja õigesti (INT 14)

Ja see ka on, kui kirikuõpetaja ise laulab hästi ja nagu jutluse ajal [---] seal õpetaja ei oskand üldse laulda, ainult... ainult, et kõik käis kõnega, siis ei olnud see kuidagi nii pidulik, aga, aga kui õpetaja ikka laulab ja, ja hästi laulab, siis, siis on. (INT 10)

Teistega koos teenimine lõi inimeste arvates osadustunde.

Et kodus, et see ikkagi see ka see osadustunne, et ma võin ju kodus lugeda, aga midagi [on] puudu. (INT 13)

Inimesed ka ikkagi ka on tähtsad, jah. Et võib-olla ma ei suhtle kõikidega sugugi üldse nii palju, aga ikkagi jõuame sinna, et, et ega ei olegi siis ainult, et hoone, et ka inimesed oma heas ja halvas oleme niimoodi nagu me oleme. (INT 4)

Ruumiga seostub ka vaikus, mida peeti oluliseks.

Inimesed üldiselt ei võta endale vaikuseks piisavalt aega, et noh, muidu ei saagi jumal rääkida sinuga on ju. [---] Et, et asjad tuleks nagu niimoodi planeerida...et no okei, noh, ütleme vähemalt 15 minutit, ideaalis pool tundi [vaikust enne teenistust]. Sest see ongi, et inimene, noh, vahel tulebki, et ka see vaikus kõnetab, eks ju. Sa tuled, oled palves, oled vaikselt, noh, tuleb keegi tahab juttu ajada, las ta tuleb, aga...Aga et, et see, et noh, et hullult peab keegi koguaeg kellelegi kätt andma, minu arust ei pea. Pärast, siis kui on osadus ja see, eks ju, et siis võib-olla, et aga see vaikuse aeg on ka oluline enne jumalateenistust (INT 17)

Pühapäeval [on] võib-olla natukene, natukene võib-olla niisugune hardam tunne[---] et võiks nagu vähemasti minna, natukene niimoodi tagasi hoida või vaikselt toonil kõnelda [enne teenistust] või, või, või üldse mitte väga nii palju jutustada, vaid süveneda ja valmistuda teenistuseks võib-olla. (INT 9)

3.5.Kunst kirikus

Kiriku sisustusest kõneldes tõdeti, et enamikule meeldib lihtsus, kuid toodi välja ka seda, et mitmesugused kõrvalise tähtsusega elemendid kirikus (nt kaunistused seintel või akendel) vaimustavad lapsi ja tõmbavad nende tähelepanu, mistõttu suhtutakse neisse elementidesse soosivalt. Seega oli kunst nende meelest hea viis huvi äratamiseks ja hoidmiseks:

Aga noh, seal [Tallinna Toomkirikus] kõik need vapid ja, ja, ja need korrused ja värgid ja oh. Et...et see, see ei tundunud omane, see oli väga ilus ja mul oli mu teismeline tütar kaasas, kes noh, terve jumalateenistuse neid asju kõiki vaatas ja

ma teadsin, et see teda kutsub. Aga noh, samas see nagu ei häirinud ka, aga noh, ma pean tunnistama, et see ei olnud nagu see, et ja vot, vau, selles kirikus tahaks tihedamalt käia. (INT 6)

Kuna ongi, et minu pojale tohutult meeldib ka praegu kõik see ongi need Jeesus ristil kujud, et siis mina tegelikult olen ka avastanud, et tegelikult ongi, et mulle tegelikult meeldib ka see lihtne rist ja tegelikult noh, mida lihtsam nagu seda parem [---] . Ja jällegi see, et, et noh, et lastega tulles, et, et neil ka ikkagi see tõmbab tähelepanu ja vahel võib-olla ta ongi selline mõni pisikene asi, saab jälle natukene tähelepanu mingilt muult asjalt ära, et, et saab, ühesõnaga, see on nagu tähelepanu köitmise võimalus...jah .(INT 16)

Et see valge, kui ta oli, siis ma olin sellega harjunud, aga kui ma näen ja mõtled, et see kirik on nii vana olnud ja, ja, ja inimesed ja on tehtud neid asju sinna [seinamaalingud]...Et ju oli siis sellel ajal seda vaja. (INT 15)

Mõne jaoks oli Nõo kiriku altarimaal (Tõnis Grenzsteini „Kolgata“) oluline selles mõttes, et see tuletas meelde jumalateenistuse olemust või aitas süveneda armulauda.

Ma selleks, et siis armulauda vastu võtta, ma pean ikkagi eraldi seal selle protsessiooni käigus mõtlema ennast noh, mõtlema selle konkreetse leiva ja siis veini peale. Ja vot see siin aitabki see, et ma siis vaatan seda altarimaali. Mul käib kuskil mingisugune selline tõlgenduste ja tagasitõlgenduste värk, et kuidas armulaud siis on see Kristuse ihu, et see ei ole ju otseselt niimoodi mõeldud, et mida me sellega mõtleme, et see ihu ja veri. (INT 6)

Mulle...mind alati nagu see maali peal, püüab pilku see Maarja Magdaleena, see rohelistes kleidis seal....No see ongi see meie olemus tegelikult, eks ju, et, et...see elu, elu on nagu pidev meeleparandus, eks ju. (INTR 17)

3.6.Kogemus Nõo muusikakooli asendusruumis

Kui küsisin Nõo muusikakoolis toimunud jumalateenistuste kohta, siis meenutasid kõik muusikakooli saali hea sõnaga. Saali kirjeldati sooja, kena, puhta, valgusküllase ja meeldiva ruumina. Kaks koguduse liiget (INT 1 ja INT 10) märkisid, et ruum meenutas neile isegi kirikut, sest sealgi olid suured aknad ja kõrged laed. Mõnele teisele meenutas

muusikakooli saal vabakoguduse ruume (INT 17). Üks koguduse liige märkis, et tema jaoks oli asendusruum nagu esinemisruum:

Kui sa oled kirikusaalis,...kirikusaalis siis sa oled nagu...sellises pühas ruumis nagu...selja taga muusika, eks ole. Altar ees, õpetaja üleval ja see on nii...ümbritseb jah, ta on nagu ruumiline...Et, aga kui sa lähed,...jah, kui seal [asendusruumis] oli, siis oli...jah. Kui nüüd nagu tunnet või niimoodi, siis oli jah, ta oli natukene nagu,.. kui sa kuskil kontserdil käid või midagi sellist (INT 15).

Mõnda inimest häiris see, et oreli asemel oli klaver (INT 11). Teisiti oli seal ka armulaua jagamine, kus ei olnud võimalik harjumuspäraselt põlvitada. Panin ise tähele, et kuna muusikakooli saali põrandal oli kaarduv muster, siis armulaua käijad seisis selle järgi, matkides nii Nõo kirikus altarivõre ääres seismist.

Teistmoodi oli ka aknast avanev vaade, mis võis tähelepanu teenistuselt eemale tõmmata:

Mis tähelepanu eemale tõmbas, oli võib-olla see, et kui aknast välja vaatasid, siis seal rahvas käis pargis ja siis, kui võib-olla mõte hajus teinekord rohkem kui vaja aknast välja vaadates. Et Nõos kirikust nagu aknast välja vaadates pole suurt midagi näha. (INT14)

Siiski võeti muusikakooli ruumi ajutisena: „Aga kirik saab ju korda“ (INT 4). Mitmed osutasid sellele, et neile meeldib kui korras Nõo kirik on ja, et selle eest hoolitsetakse hästi (INT 6; INT 11). Kui küsisin, mida nad oleksid tundnud siis, kui muusikakool oleks jäänud mingil põhjusel püsivaks ruumiks, väljendasid palju nõrdimust. Keegi ei oleks sellepärast küll teenistusele minemata jätnud või kogudusest lahkunud, kuid paljude jaoks oli kirikus peetav jumalateenistus ikkagi pühalikum.

Ta ikkagi kirikus on nagu selline pühalikum. [...] Sõna on ju, Sõna on ju muidugi üks ja, ja sa võid saada nii-öelda pühast armust puudutatud ka, ka seal, kus iganes seda Jumala Sõna sa vastu võtad. (INT 5)

Muidugi palvetada võib igal pool, aga kirikus või pühakojas see on ikkagi vältimatult vajalik. (INT 1)

Mõned märkisid ka, et muusikakool sai teenistuse läbi õnnistatud ning need palved, mis teenistusel loeti salvestusid ruumi.

Nüüd hakkab mõtlema, et, et ka see maja sai sellise õnnistuse seal selle, selle läbi. Ma ei tea, kas teda avades kirikuõpetaja käis linte läbi lõikamas ja õnnistamas, ma ei tea seda, aga kui ei käinud, siis nüüd on see olemas seal. (INT 6)

Üks vastajatest rääkis, kuidas asendusruumi kogemine muutis tema arusaama jumalateenistuse ruumist:

[...]ikkagi mingis etapis on tekkinud võib-olla mõte, et kõik peabki olema ainult nii [---]. Aga noh, nagu on, et selles maailma elus, et noh, et kõik on nagu muutuv ja siis ongi ka täpselt, et ongi [---] ka nagu kohandusi, et ka kirikus vahepeal peab neid tegema ja et, et kuidagi nagu võib-olla see kogemus selles oli, oli jälle see: Ahhaa!, et ka nagu nii saab. [...] Võib-olla ka see just, et nagu luterlasena mul on nagu pisikesest peale on nagu see ettekujutus, et, et kindlasti peab olema hästi suur altarimaal, aga et ongi, et noh, et tegelikult see ei pea olema (INT 16)

4.ARUTELU

Uurimistöös selgus, et koguduse liikmed mõtestasid kirikuhoonet kui Jumala koda, kohtumispaika ja ajaloolist mälestist. Esimese kahe kohta väidab ka EELK „Jumalateenistuste ja talituste juhend“, et kirik on „jumalateenistuseks kokku tulemise koht, koguduse kodu (*domus ecclesiae*) – kui ka Jumala ligioleku tunnistus – Jumala koda (*domus Dei*)“ (2013: 15).

Mõne koguduse liikme arvates on pühakoda püha, sest seal elab Jumal, seega on kirik Jumala koda. Teiste arvates on pühadus hoonele antud: see on kas sisse õnnistatud või ehitatud kindla eesmärgiga sakraalhooneks. Võib näha, et koguduse liikmete seisukoht ühtib ühelt poolt Mircea Eliade käsitlemusega sakraalsest ruumist, mille järgi muutub ruum sakraalseks sinna tekkiva pühaduse tõttu (Eliade 2017). Teiselt poolt annavad ruumile pühaduse inimesed, mis haakub Daniel H. Olseni (2019), David Chidester ja Edward T. Linenthali (1995), Ursula Rao (2018) ja Peeter Paenurme (2015) käsitusviisiga. Pühaduse või õnnistuse andmist inimeste poolt tuleb välja ka asendusruumi kogemuses. Mõned liikmed väljendasid mõtet, et ehk sai Nõo muusikakool pühitsetud. Koguduse liikmetega vesteldes jõudsin seisukohale, et neid erinevaid vaateid ei peaks käsitlema üksteisele vastanduvana. Kuna inimesed tajuvad pühadust erinevalt, siis võivad need tõlgendused eksisteerida ka samaaegselt.

Kõige erilisema kohana kirikus toodi välja altar, mis on kiriklike tegevuste keskne koht. Eliadele toetudes võib altarit pidada püha ruumi keskmeks, kus inimene võib osa saada pühadusest. (Eliade 2017) See tuli välja ka intervjuudest: vastajad suhtusid altarisse aupaklikult ja kirjeldasid seda erilise paigana. Altari olulisust rõhutatakse ka EELK juhendis (2013).

Teenistuse välisel ajal ei muutunud kirikuhoone lihtsalt tavaliseks ruumiks, tema pühadus säilis. Sakraalse ruumi pidevat pühadust väidab ka Eliade (2017). Kuigi oli ka neid koguduse liikmeid, kelle sõnul argised tegevused vähendasid ruumi pühadust.

Kui Kai Kanariku uurimus vaatles sekulaarsete ürituste korraldamist sakraalses ruumis, siis minu üks küsimustest puudutas seda, kuidas muutub ruumi tähendus kui sakraalne sündmus viiakse sekulaarsesse ruumi. EELK „Jumalateenistuste ja talituste juhend“ ütleb, et asendusruum tuleb ära õnnistada (2013: 15), mistõttu saab see pühaks paigaks. Siiski ei olnud asendusruum mitte kõigi vastanute jaoks kirikuga võrdne. Nõo kirik oli paljude jaoks tunduvalt püham kui asendusruum.

Jumalateenistuse puhul peeti oluliseks jutlust. Seda kinnitab ka EELK juhend, mis ütleb, et: „koguduse ja seeläbi kogu kristliku Kiriku keskmeks ja südameks on jumalateenistus“ (2013:7). Jutlusele lisaks peeti teenistustel olulisteks komponentideks muusikat ja eriti koraalilaulu. Viimases nähti ühte kaasateenimise viisi. Mitmel korral mainiti ka kogudus tähtsust ja koosteenimise olulisust. Koguduse rolli kiriku tegevustes ja jumalateenistustel osalemisel tõstab esile ka Peeter Paenurm, kelle arvates on inimeste olemasolu kiriku pühaduse hoidmiseks oluline (2015: 174).

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö eesmärgiks oli teada saada, milliseid tähendusi annavad EELK Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liikmed ja aktiivsed kirikus tegutsejad ruumile, kus toimuvad jumalateenistused. Soovisin teada saada ka seda, kas ruumile antavad tähendused muutuvad, kui tavapärase sakraalse kirikuhoone asemel kasutatakse profaanset asendusruumi.

Minu esimene uurimiküsimus oli: millise tähenduse annavad koguduse liikmed ruumile, kus toimub jumalateenistus? Selgus, et kirik oli oluline jumalateenistuste pidamise kohana ning koguduse kogunemispaijana. Seda nimetati pühakojaks. Püha oli kirik kahel põhjusel. Ühelt poolt andsid pühaduse kirikule inimesed, kes selle õnnistasid, teiselt poolt oli see Jumala ilmumise paik. Pühadus ei kadunud kirikuruumist, kuid argised tegevused muutsid pühadusetunnet.

Minu teisele uurimisküsimusele, mis on kirikuruumis oluline, vastuseks sain, et kõige tähtsam ja püham koht kirikus oli altar. Altarisse suhtuti lugupidamisega ja aukartusega. Teisi nii austusväärseid kohti kirikus ei nimetatud.

Kolmandaks uurimisküsimuseks oli: milliseid tähendusi annavad koguduse liikmed asendusruumile? Kas ja kuidas sarnaneb see tavapärase jumalateenistuse ruumile antud tähendustega? Asendusruumi saali avarus meenutas mõnele kirikuruumi ja vähese sümboolika tõttu ka vabakoguduse ruumi. Kuigi asendusruumi puhul toodi välja mitmeid eeliseid Nõo kivist kirikuga võrreldes (nt soe, valge, mugav), eelistati siiski mitmesaja-aasta vanust kirikuhoonet uuele ja mugavale ruumile. Asendusruumi pühadus ilmnes ainult teenistuse ajal. Muul ajal oli tegemist profaanse ruumiga.

Lisaks nendele teemadele väärtustati hoone vanust. Välja toodi ka kunsti rolli kiriku ruumis. Mõne jaoks oli kunst just see, mis aitas neil keskenduda liturgilisele sisule.

Siinses uurimuses keskendusin ma ainult sellele, kuidas luteri koguduse liikmed ruumi tajuvad. Kuid huvitav oleks ka uurida, kuidas eri kristlikud konfessioonid ruumi mõtestavad ja võrrelda neid tulemusi omavahel.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Altnurme, Lea ja Magnus Möttus. 2022. „The demand for Christianity: vicarious religion?“. *Journal of Contemporary Religion*. 37 (2): 335–355.
- Chidester, David ja Edward T. Linenthal. 1995. *American Sacred Space*. Indiana University Press.
- Cobb, Peter G. 1983 [esmatrükk 1978]. „The Architectural Setting of the Liturgy“. *The Study of Liturgy*, toimetanud Cheslyn Jones, Geoffrey Wainwright, Edward Yarnold, SJ. 473–480. London: SPCK
- EELK Püha Laurentsiuse Kogudus. „Ajalugu“. <https://nookirik.ee/ajalugu/>. Vaadatud 04.05.2026.
- Eliade, Mircea. 2017 [1949]. „Urimusi usundiloost“. tõlkinud Mirjam Lepikult. Tartu Ülikooli kirjastus.
- Jumalateenistuste ja talituste juhend. 2013. Koostanud EELK liturgiakomisjon, kehtestanud EELK piiskoplik nõukogu.
- Kalmus, Veronika, Anu Masso, Merle Linno. 2015. „Kvalitatiivne sisuanalüüs“. *Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys/>. Vaadatud 04.05.2026.
- Kanarik, Kai. 2025. „Kultuurisündmuste korraldamine Eesti Luterlikus kirikus“. *Magistritöö*.
- Laherand, Meri-Liis. 2008. „Kvalitatiivne uurimisviis“. Tallinn: Infotrükk.
- Nõo Muusikakool. „Koolist“. https://muusika.nvv.ee/?page_id=3108. Vaadatud 04.05.2026.
- Nõo Muusikakool. „Saali tutvustus“. https://muusika.nvv.ee/?page_id=817. 04.05.2026.
- Olev, Aivo; Alumäe, Tanel (2024). Open source platform for Estonian speech transcription. *Language Resources and Evaluation*, 1–18. DOI: 10.1007/s10579-024-09777-1
- Olsen, Daniel H. 2019. „The Symbolism of Sacred Space“. *Tourism, Pilgrimage and Intercultural Dialogue; Interpreting Sacred Stories*, toimetanud Dolores Vidal-Casellas, Silvia Aulet and Neus Crous-Costa, 29–42. CABI.
- Orfield, Steven J. 2002. „Measuring Religious Architectural Quality“. *Journal of the Interfaith Forum on Religion*. 2: 10–14.
- Paenurm, Peeter. 2015. „Jumalateenistuse ruum“. *Liturgika*, koostanud ja toimetanud Kaido Soom, 173–188. Tartu Ülikooli kirjastus.

Rao, Ursula. 2018. „Sacred Space“. *The International Encyclopedia of Anthropology*, toimetanud Hilary Callan, 1–7. John Wiley & Sons.

Sepp, Tiina. 2022. „From the Camino de Santiago to English Cathedrals: Conducting Fieldwork in Sacred Spaces“. *Fieldwork in Religion*. 17 (2): 203–224.

Telpt, Eve. 2016. „Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 20152 tulemuste analüüs“. *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?*, toimetanud Eerik Jõks, 36–69. Tallina Raamatutrukikoda.

Tillich, Paul. 1962. „Contemporary Protestant Architecture“. *Modern Church Architecture: A Guide to the Form and Spirit of 20th Century Religious Buildings*, toimetanud Albert Christ-Janer ja Mary Mix Foley, 212–215. New York: McGraw-Hill Book Company.

Yates, Nigel. 2008. „Liturgical Space: Christian Worship and Church Building in Western Europe 1500–2000“. Sari: Liturgy, Worship and Society. ASHGATE.

SUMMARY

The aim of this bachelor thesis „The Meanings of the Worship Space Among the Congregation of the EELK Nõo Püha Laurentsius’ Church“ is to see what kind of a meaning Lutheran congregation gives to the worship space. EELK Nõo Püha Laurentsiuse Church was going through renovations in 2023. During that time the congregation held their worship services at the local music school. The temporary space was different from the usual worship place in the church. That made me think, what does the worship place mean to the Lutheran congregation. Based on that the questions of my thesis are:

- What kind of a meaning do the members of the congregation give to the usual worship place?
- What is important in the Church?
- What kind of a meaning do the members of the congregation give to the temporary worship place and does it differ from the meanings given to the usual worship place?

In the theoretical part of my thesis I explore the meaning of sacred space, introduce the different meanings and functions of the church building and give an overview of the history of architectural changes of the church.

To answer my research questions, I did semi-structured interviews with the congregation of the EELK Nõo Püha Laurentsius’ Church. 17 people, 10 women and 7 men, participated in the interviews. The results were analysed using open coding method.

It turned out that in people’s opinion, the Church was sacred. The sacredness was given to the space in two ways. First, the church was sacred because the God appeared there themselves. Secondly, sacredness was given to the place through sacralization of the building. The most special place in the church was the altar. People felt a kind of reverence towards it. Comparatively, other parts of the church weren’t considered as special.

The temporary space of worship was described as warm and more comfortable, compared to the Church. Despite that, the members of the congregation still preferred the usual church worship space. That was because the temporary space was only sacred during the worship service, but not at any other time.

LISA 1. INTERVJUUDE KÜSIMUSKAVA

Küsimused

Uurimus „Ruumi tähendusi EELK Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liikmete seas“

Sissejuhatavad küsimused

Uuritava:

Vanus:

Sugu:

Haridus(aste):

1. Mis aastast te olete koguduse liige olnud?
2. Kas te olete varem kuulunud mõnda teise kogudusse või konfessiooni?
3. Kui tihti te jumalateenistusel käite? (iga pühapäev, ainult armulauaga teenistusel vms)

Tavapärane jumalateenistuse ruum

4. Kui suurt rolli mängib teie arust jumalateenistusel füüsiline ruum?
5. Kas on kirikus mõni paik, mis on eriline?
6. Milline tähendus on altaril, kooriruumil, kantslil, rõdudel, käärkamber, oreli ümbrus, kirikutorn vms? Kas nad on sarnases positsioonis või on neis midagi erinevat?
7. Kas on mingid kohad kus te käinud ei ole, miks?
8. Kas kirkus on mingid kohad, kuhu teil on tunne, et ei ole sobilik minna? Miks?
9. Kas on soolisi piiranguid?
10. Kas teil on väljakujunenud koht, kus te kirikus istute? Kas kohad on üldse määratud, kus keegi istub?
11. Kas te käite ka teenistuse välisel ajal kirkus? Kuidas te siis seda ruumi tajute? Kas see erineb jumalateenistuse ajal olevast tundest?

Asendusruumi kogemus

12. Kas te olite rahul selle valikuga?
13. Kas te käisite seal teenistusel rohkem või vähem kui muidu? Miks?
14. Kas asenduspind asendab kirikuruumi või ei ole sel vahet?
15. Kas oli midagi, mida kirikus ei olnud, mis meeldis?
16. Mis meeldis ja mis häiris muusikakoolis toimunud jumalateenistuse juures?
17. Mis peaks olemas selles ruumis, kus jumalateenistus toimub?

ANNOTATSIOON

Töö eesmärk on leida, milliseid tähendusi annavad luteri koguduse liikmed jumalateenistuse ruumile. Teoreetilises osas käsitlen ruumi sakraalsust, kirikuhoone tähendust ja arhitektuuri ajalugu. Töö keskmes on intervjuud EELK Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liikmetega. Selgus, et koguduse jaoks oli kirikuruum püha, sest see oli sisseõnnistatud ja seal saab ühenduse Jumalaga. Kõige olulisemaks elemendiks oli ruumis altar. Teenistusi kirikuhoones peeti pühalikumaks kui asendusruumis.

Märksõnad: luterlik kogudus, jumalateenistuse ruum, kirikuhoone, sakraalne ruum

LITSENTS TÖÖ AVALDAMISEKS

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Epp Maria Orglaan

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Jumalateenistuse ruumi mõtestamine EELK Nõo Püha Laurentsiuse koguduse liikmete seas“, mille juhendaja on Kaido Soom, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Epp Maria Orglaan

04.05.2026